

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філологічних наук, професора
Пахарєвої Тетяни Анатоліївни
про дисертацію
Полякової Євгенії Олегівни
“Поетика малої прози М. Кузміна”
подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю: 035 Філологія
(Харків, 2021. – 220 с.)

В першу чергу, відзначимо наукову актуальність рецензованого дослідження. Як неодноразово підкреслює сама дисертантка, мала проза М. Кузміна досі не осмислена систематично, у повноті своїх жанрових і поетикальних втілень, потрапляючи до уваги дослідників набагато рідше, ніж поезія та велика проза письменника. Втім, не можна не погодитися з Є. О. Поляковою щодо того, що «в малій прозі письменника його творча індивідуальність і новації виявляються не менш, ніж в поезії, великих прозових жанрах і драматургії» (с. 18). До того ж візьмемо до уваги, що в літературі на межі ХІХ-ХХ ст. саме малі жанри стають одним з головних експериментальних майданчиків системного оновлення прози, урізноманітнюючи арсенал її художніх засобів, засобів смислоутворення, моделей хронотопу, форм прояву авторської свідомості та наративних стратегій тощо. В цьому контексті актуальним постає завдання виявити ті перспективні лінії, які прокладаються від художніх пошуків на початку ХХ ст. до епохи розквіту експериментально-новаторської прози у «проміжку» на початку 1920-х рр. і далі аж до появи постмодернізму. Тому зацентруємо актуальність і значущість одного з ключових (і, одразу відзначимо, вдало вирішених) завдань роботи – «визначити місце й значення малої прози М. Кузміна в його творчості й літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століть» (с. 19).

Не можемо не відмітити й надзвичайно ретельну роботу дисертантки з методологічним інструментарієм дослідження: притримуючись системного

підходу до корпусу малої прози М. Кузміна і здійснивши її власну типологізацію, дисертантка обирає відповідну методологічну базу для аналізу кожного з виявлених типів, спираючись при цьому на провідні праці з поезики російського модернізму та постмодернізму, історичної поезики жанрів, семіотики, міфопоетики, цілісного та інтертекстуального аналізу художнього твору тощо. Диференційована система аналізу різножанрових творів Кузміна, при урахуванні константних характеристик його художньої системи, забезпечила максимальну результативність здійсненого у дисертації аналізу текстів письменника.

Втім, якщо звертатися до методологічних орієнтирів дисертації, то певний сумнів викликає доцільність долучення до даної роботи теорії «предпостмодерністського комплексу», яка, на нашу думку, має функціонально обмежене значення і отримує під собою ґрунт, коли вихідним об'єктом дослідження і, відповідно, «точкою відліку» для дослідника є власне постмодернізм (як це відбувається у роботах А. Ю. Мережинської, у яких і запропоновано це поняття). Саме крізь призму постмодернізму вилучення у літературі попередніх часів окремих рис, умовно поєднаних у «предпостмодерністський комплекс», набуває певного історико-генетичного смислу, тоді як сам по собі «предпостмодернізм», відірваний від ґрунту постмодернізму, перетворюється на літературознавчий симулякр, адже сукупність складових у цьому комплексі не становить оформлену самотійну художню парадигму, а функціонує у межах парадигми модернізму, виявляючи свій постмодерністський потенціал не іманентно, а лише у ретроспективному переломленні.

Попри певну штучність предпостмодерністських акцентів, в основних розділах роботи Є. О. Полякової здійснено глибокий і плідний аналіз найбільш показових творів кожного різновиду малої прози М. Кузміна. В першу чергу, відзначимо ретельне й концептуально спрямоване опрацювання дисертанткою **інтертекстуального** шару досліджуваних текстів. Наприклад, в підрозділі 2.1

актуалізація, переважно, через імена героїв, інтертекстуальних зв'язків новели «Тень Филлиды» з «Олександрією», «Буколіками» Вергілія, давньогрецькими міфами, «Золотим віслюком» Апулея, «Героїдами» Овідія дозволила дисертантці відтворити багатошарову смислову структуру новели Кузміна, виявивши специфіку нелінійної смислопобудови в цьому тексті та окресливши її широкий інтерпретаційний діапазон. Так само плідно й повно проаналізовано функції інтертексту в новелах «Пример ближним», «Мачеха из Скарперии», «Из записок Тивуртия Пенцля», «Принц Желание» (в інтертексті останнього вкажемо ще на драму Кальдерона «Життя – це сон») та багатьох інших текстах малої прози письменника. Як особливо плідну відзначимо в цьому ряду роботу Є. О. Полякової з інтертекстом казки «Послушный подпасок», яка дозволила їй виявити роль інтертексту в формуванні засад поетики абсурду в художній системі Кузміна (сс. 128-131), так само, як аналіз інтертекстуального шару белетристичних оповідань («Решение Анны Мейер», «Платоническая Шарлотта», «Те же глаза», «Балетное либретто») дозволив визначити функції та форми іронії в художньому ладі цих текстів і продемонструвати їх ускладнену порівняно з традиційною белетристикою семантичну структуру. До безумовних вдач інтертекстуального аналізу віднесемо й указування на мотив «безодні» в контексті петербурзького міфу в новелі «Подземные ручьи», в результаті якого дисертантка доходить обґрунтованого й дотепного висновку про іронічне зниження у цьому творі петербурзької есхатології, яка з «падіння в безодню» деградувала до «падіння в калюжу» (с. 165).

Цікавими є й спостереження дисертантки щодо інтермедіального аспекту інтертекстуальності (наприклад, під час аналізу новели «Девственный Виктор» було переконливо доведено художню функцію екфрасису як засобу реалізації іронічного модусу в даному творі). Відзначимо, що ретельне фіксування та осмислення дисертанткою інтермедіальних відсилань в досліджуваних в роботі творах (додамо до її «каталогу екфрасисів» ще один приклад: в фіналі новели

«Пример ближним» можна помітити відсилання до гравюри М. Добужинського «Гримаси міста», на якій бачимо і мавпу, і парасольку, і похоронну процесію) переконливо свідчить про регулярність використання Кузміним цього засобу не тільки у віршах, а й у малій прозі, та виявляє багатофункціональність інтермедіальних відсилань у його поезиці.

Переконливо досліджено у роботі Є. О. Полякової й автоінтертекст – численні та багаторівневі перегуки малої прози Кузміна з його поезією та великою прозою (наприклад, в казках «Шесть невест короля Жильберта» та «Дочь генуэзского купца», в оповіданнях «Ангел северных врат», «Третий вторник», «Голубое ничто»), що дозволило дисертантці продемонструвати сповна багатство і складність смислової структури малих творів письменника та їх закоріненість у ядерних шарах його художньої системи.

Так само спостережливо й тонко виявляє дисертантка не тільки автоінтертекстуальний, а й автобіографічний план в кількох творах малої прози Кузміна, завдяки чому в них формується інтимно-особистий вимір (особливо відзначимо як вдале дослідження цього виміру в оповіданні «Ангел северных врат» (сс. 156-157)).

В процесі аналізу творів Кузміна дисертантка демонструє також вміння виявляти і тлумачити **символіку** досліджуваних текстів, осмислюючи її системно, в її функціонуванні в художньому світі твору, у її відмінностях від символізму і в розмаїтті смислових внутрішньотекстових зв'язків. Зокрема, аналізуючи «римське оповідання» «Невеста», Є. О. Полякова переконливо демонструє, як семантика імен та символіка кольорів, втілена в різноманітних образних варіантах, формує стрижневу для даної новели, взятої в її смисловій цілісності, опозицію духовного й матеріального. Подібну плідну й ретельну роботу з символікою малих творів Кузміна знаходимо і під час аналізу новел «Флор и разбойник», «Мачеха из Скарперии», «Ангел Северных врат» та ін. Укажемо тільки на один випадок неточної інтерпретації інакомовного значення

імен: при тлумаченні прізвища Мартіні в казці «Дочь генуэзского купца» дисертантка пов'язує його з маркою вермуту, роблячи з такої інтерпретації висновок про іронічне забарвлення тексту казки завдяки цій аналогії (с. 119). Очевидно, що все-таки прізвище Мартіні у Кузміна та його читачів у 1913 р. асоціювалося, в першу чергу, з мартіністською гілкою масонства, яка в першій чверті XX ст. була найбільш впливовою та розповсюдженою в Росії з-поміж інших масонських товариств (доречі, про мартінізм Кузмін згадує в своїх творах – наприклад, в романі «Чудесная жизнь Иосифа Бальзамо, графа Калиостро»). Попри дане зауваження, відзначимо, що при розгляданні символіки творів малої прози Кузміна дисертантка проявила широку ерудицію та системність мислення, які дозволили їй вивести аналіз малої прози Кузміна на широкий культурологічний простір, демонструючи, як у його малих творах відбувається масштабний синтез різномірних культурних епох та естетичних парадигм і формується полікультурний та полігенетичний художній світ.

Про високий професійний рівень свідчить і робота дисертантки з **жанровими моделями**, що їх використовує Кузмін при створенні синтетичних за своєю жанровою природою оповідань і новел. Так, в оповіданні «Невеста» Є. О. Полякова виявляє під шаром стилізованого «римського оповідання» шар романтичної новели і переконливо коментує змістоутворювальний потенціал такого синтезу; аналогічним чином плідно проаналізовано жанрову синтетичну стратегію та гру через поєднання контрастних агіографічних (житіє, приклад) та «низьких» (анекдот) жанрів при реалізації модусу модерністської іронії в новелах «Пример ближним» та «Два чуда»; продемонстровано розширення інтерпретаційного потенціалу майже всіх казок за рахунок жанрового синтезу; нарешті, блискуча гра у жанровій площині завдяки використанню метатекстуальних засобів виявлена у новелі «Подземные ручьи». З цього приводу додамо, що мотив «заперечення роману» у «Подземных ручьях», можливо, також співвідноситься з думками О. Мандельштама в есеї «Конец романа», чим

підкріплюється гіпотеза дисертантки щодо метатекстового плану в даному творі. Відзначимо, що дисертантка також виявляє внутрішню спорідненість між різножанровими творами малої прози Кузміна (наприклад, між стилізованими новелами і казками), що, наряду з іншими спільними чинниками (досліджені в роботі спільні риси поетики різножанрових творів, типологія героїв тощо), може свідчити про наявність у творчості письменника внутрішньо цілісної авторської субсистеми малих жанрів.

Особливо значущими слід визнати також спостереження Є. О. Полякової щодо наявності в художньому світі та поетиці малих творів Кузміна рис авангарду та літератури абсурду. Ці риси комплексно та системно були виявлені, в першу чергу, у новелі «Подземные ручьи», де, впевнено використовуючи мотивний аналіз, дисертантка виявляє комплекс мотивів безглуздя, випадковості, фрагментарності, розірваності як таких, що відображають сучасну картину світу, та визначає адекватні до такої картини поетикальні засоби, які вже тяжіють до авангардних (монтажна композиційна структура, алогізм оповідних та сюжетно-фабульних конструкцій, який відображає хаос та розірваність самого сучасного життя, експресивно-гротескові елементи у зображенні персонажів, буквалізація інакомовних образів тощо). Не менш переконливо і плідно риси авангардної та абсурдистської поетики простежені в новелах «Голубое ничто» і «Пять разговоров и один случай», в останній з яких, як демонструє здійснений у роботі аналіз, новаторство підсилено і міжродовим, а не тільки жанровим синтезом, і ускладненням структури й семантики новели за рахунок підсилення ролі паратексту. Все це дозволило дисертантці цілком мотивовано дійти висновку що «ці новації були типологічно співвідносні з відповідними особливостями творів футуристів і передували поетиці ОБЕРІУтів» (с. 183).

Всім зазначеним вище зумовлено високий ступінь **наукової новизни** рецензованого дисертаційного дослідження та його безперечну продуктивність та перспективність. Висновки, в яких підсумовано результати роботи, відзначаються

глибиною й змістовністю, вони обґрунтовані аналітичним матеріалом дисертації та свідчать про повне й успішне виконання усіх поставлених в ній завдань.

Високо оцінюючи результати здійсненої Є. О. Поляковою роботи, просимо дисертантку під час захисту дати відповідь на кілька питань уточнюючого характеру.

1. Як співвіднесені між собою в межах обраного дисертанткою поняттєвого апарату терміни «постсимволізм», «предпостмодернізм» і «предпостмодерністський комплекс», адже в дисертації знаходимо коливання у їх вживанні від синонімії (сс. 57, 60, 113) до встановлення ієрархічних зв'язків між ними (сс. 131-132, де «предпостмодернізм» визначено як «різновид постсимволізму»)?

2. Якщо звернути увагу на відзначене дисертанткою гротескове поєднання в межах одного й того самого тексту-стилізації ознак різних культур (зокрема, античної та російської в новелі «Тень Филлиды»), то виникає питання, чи не сприяє таке поєднання поглибленню ефекту стилізації: стилізований текст імпліцитно має сприйматися як перекладений, а отже, знаки рідної для читачів Кузміна російської культури в такому тексті можуть сприйматися як ознаки транскультурного перекладу, і тоді Кузмін постає стилізатором не тільки самої літератури давніх часів і далеких культур, а ще й стилізатором такої перекладацької стратегії. З огляду на це припущення, хочеться запитати, чи вдавався сам Кузмін до спроб транскультурного перекладу у власних перекладах з того ж Апулея або Боккаччо, і – ширше – чи можна простежити якийсь вплив його перекладацького досвіду на поетику його стилізованих новел?

3. Якщо взяти до уваги, що в роботі було проаналізовано твори малої прози М. Кузміна, створені в різні роки, так що в цілому хронологічний діапазон досліджуваних текстів складає більш ніж півтора десятиліття, то які висновки можна зробити щодо еволюції системи малої прози письменника? До якого типу

можна віднести Кузміна – автора малої прози (якщо скористатися влучною класифікацією Д. Є. Максимова) – до митців «позиції» чи митців «путі»?

Отже, в цілому ще раз підкреслимо високу наукову якість дисертаційного дослідження Є. О. Полякової, яке суттєво збагачує наявні кузмінознавчі розвідки і сприяє уточненню місця цього своєрідного і досі недооціненого митця в російському літературному процесі першої третини ХХ ст.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображені в 9 публікаціях автора, з яких 5 – статті у вітчизняних спеціалізованих виданнях і 1 – в зарубіжному періодичному науковому виданні.

Не підлягає сумніву, що дисертація Євгенії Олегівни Полякової на тему “Поетика малої прози М. Кузміна” є самостійним концептуальним дослідженням, яке повністю відповідає вимогам п. 9-18 “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №167”, а його автор заслуговує на присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри світової літератури та теорії літератури
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
Т. А. Нахарєва

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
УНІВЕРСИТЕТУ
Л.М. ПАНЧЕНКО

Відруку надіслано до ректору 12.05.2021р
Вчений секретар університету Лилия Л. Лиличенко